

WIESŁAWA KUBIAK

ORZECZENIE DIAGNOSTYCZNE W PROFILAKTYCZNO- -RESOCJALIZACYJNYM POSTĘPOWANIU Z NIELETNIMI

I. WSTĘP

Aktualnie w działalności wychowawczej coraz więcej zainteresowania budzi diagnoza jako składnik skutecznego postępowania pedagogicznego. Zainteresowania i potrzeby w tej dziedzinie znajdują ważne miejsce w obecnie przeprowadzanej w naszym kraju reformie oświaty i wychowania¹. W dotychczasowej, powszechnie stosowanej praktyce, diagnostyka wiąże się zwykle z określonymi formami zaburzeń zachowania dzieci i młodzieży oraz terapeutycznym charakterem czynności wychowawczych.

Diagnozę podejmuje się jednak najczęściej dopiero na etapie reedukacji w, jak się wydaje, obniża efektywność działań wychowawczych, szczególnie zaś działań profilaktycznych. Jej przedmiotem jest przy tym zazwyczaj indywidualne dziecko, oczywiście rozmaicie rozpatrywane w stosunku do jego najbliższego środowiska. W małym stopniu wywodzi się jego osobowość lub zachowanie z całokształtu warunków środowiskowych. Wynika to najczęściej z nieznajomości środowiska, utrudniającej określenie jego wpływu na proces uspołeczniania dziecka. Znajomość tego wpływu jest zaś niezbędna zarówno dla zrozumienia zachowań dziecka, jak i dla podejmowania skutecznych zabiegów wychowawczych. Zachodzi przeto potrzeba takiego diagnozowania, którego przedmiotem byłaby analiza samego środowiska warunkującego proces uspołeczniania dzieci i młodzieży. Chodzi o diagnozę, która byłaby przydatna dla organizowania środowiska wychowawczego, tzn. planowego i systematycznego przetwarzania w nim stosunków społecznych ze względu na cele wychowania. W niniejszym artykule ograniczam się jednak do analizy diagnoz, których przedmiotem jest jednostka ujęta na tle jej środowiska, tak jak przygotowywane są one do praktycznych potrzeb sądu.

O roli diagnozy w procesie wychowania traktuje szeroko literatura poświęcona temu zagadnieniu. Niewiele jednak znajdujemy w niej informacji wskazujących na rodzaje diagnoz funkcjonujących w praktyce, a także

¹ Znajduje to swój wyraz w odniesieniu do różnych problemów wychowawczych w „Raplocie o stanie oświaty i wychowania w PRL”.

na ich optymalne modele. Ponadto rzadko przedmiotem badań jest treść orzeczeń diagnostycznych².

Mając na uwadze potrzeby w tym zakresie, podjęłam w niniejszym artykule próbę analizy orzeczeń diagnostycznych opracowywanych dla potrzeb sądownictwa dla nieletnich, wykorzystywanych w pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej z dziećmi i młodzieżą. W szczególności omówię sposób opracowywania materiałów i informacji zdobytych w trakcie badań specjalistycznych (pedagogicznych, psychologicznych, psychiatrycznych) oraz dokonam oceny orzeczeń diagnostycznych z punktu widzenia ich przydatności dla praktyki. Materiał empiryczny w niniejszej analizie stanowi 60 orzeczeń Ośrodka Diagnostycznego w Szczecinie (36 w sprawach karnych i 24 w sprawach opiekuńczych) wydanych w I półroczu 1977 r.³

Zanim przejdę do przedstawienia wyników badań, wskażę pokrótce na miejsce ośrodka diagnostycznego w sieci instytucji diagnozujących, funkcjonujących w systemie wychowania w ogóle i w systemie wychowania prewencyjno-resocjalizacyjnego w szczególności.

II. FUNKCJA OŚRODKA DIAGNOSTYCZNEGO

W SYSTEMIE WYCHOWANIA PREWENCYJNO-RESOCJALIZACYJNEGO

System wychowania prewencyjno-resocjalizacyjnego jest komponentem szerszego systemu wychowawczego. W obrębie systemu wychowania istnieją instytucje z zakresu poradnictwa, których zadaniem jest optymalizacja działań wychowawczych jednostek, grup społecznych, instytucji bądź bezpośrednio kontrola i poprawa warunków wychowawczych w środowisku lokalnym⁴. Instytucje te, zarówno państwowe jak i społeczne, posiadają bardziej lub mniej wykształcone formy organizacyjne. W ramach systemu wychowania do najbardziej rozbudowanych tak pod względem organizacyjnym, jak również w zakresie problematyki poradnictwa, należą poradnie wychowawczo-zawodowe. Najogólniej mówiąc, praca ich nastawiona jest na zapewnienie rodzicom, szkołom oraz innym placówkom oświatowo-wychowawczym pomocy specjalistycznej w przygotowywaniu dzieci i młodzieży do życia społecznego oraz w wyborze szkoły lub zawodu. Nie zawsze jednak mogą one sprostać stawianym przed nimi zadaniom, a także objąć swoim działaniem — przy obecnej ich organiza-

² Próbę opracowania koncepcji diagnozy na użytek sądów rodzinnych i sądów dla nieletnich podjęła A. Sokołowska, *Psychologiczna ekspertyza sądowa w sprawach dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977.

³ Niniejszy artykuł powstał w ramach przygotowywanej szerszej monografii, w której głównym przedmiotem analizy jest funkcja ośrodka diagnostycznego w systemie wychowania prewencyjno-resocjalizacyjnego oraz próba opracowania modelu diagnozowania przydatnego dla szeroko pojętej działalności wychowawczej.

⁴ Por. O. Czerniawska, *Poradnictwo jako wzmacnianie środowiska wychowawczego*, Warszawa 1977.

cji — wszystkich problemów związanych z procesem wychowania, zwłaszcza profilaktyki i resocjalizacji. Dlatego też wspomagane są one przez inne placówki typu poradnianego, powstające w ramach systemu wychowania dla rozwiązywania problemów specyficznych. I tak w obrębie systemu prewencyjno-resocjalizacyjnego, dla ułatwienia prawidłowego orzecznictwa sądowego i organizacji pracy resocjalizacyjnej, zostały powołane ośrodki diagnostyczne dla nieletnich. Stanowią one specjalistyczne placówki poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego, zajmującego się głównie badaniami diagnostycznymi dzieci i młodzieży zagrożonej wykołajeniem, popełniającej czyny przestępcze łub przejawiającej inne zachowania aspołeczne.

W ośrodku przeprowadzają badania osoby reprezentujące różne nauki (pedagogiczne, psychologiczne, psychiatryczne). W zależności od swej specjalizacji skupiają swą uwagę na określonej sytuacji społecznej dziecka, interpretując ją w kategoriach reprezentowanej przez siebie nauki. Wieloaspektowe ujęcie tego samego przypadku pozwala na kompleksowe wyjaśnienie przyczyn jego powstania oraz wskazanie najwłaściwszych rozwiązań problemu wychowawczego.

Pedagog przeprowadzający badanie interesuje się przede wszystkim charakterystyką środowiska wychowawczego, uwypuklając te czynniki, które mogły wywrzeć wpływ na zaburzenie procesu uspołeczniania dziecka; analizuje dotychczasowy jego przebieg, zwracając uwagę na popełnione błędy wychowawcze, zajmuje się sytuacją szkolną badanego, ocenia aktualny poziom wiadomości i umiejętności szkolnych dziecka, wskazuje na jego zainteresowania, zamiłowania i uzdolnienia. Na podstawie badań psychologicznych uzyskuje się informacje o aktualnym poziomie rozwoju umysłowego dziecka, charakteryzuje się jego osobowość ze szczególnym uwzględnieniem sfery emocjonalnej oraz wskazaniem najbardziej dostosowanych do osobowości badanego metod i środków redukacyjnych, wskazuje na kierunek kształcenia zawodowego z uwzględnieniem możliwości, zdolności i zainteresowań badanego. Badanie tokarskie skupia się na ogólnym stanie zdrowia somatycznego oraz zaburzeniach w procesach psychicznym i w działaniu systemu nerwowego.

W badaniu diagnostycznym, oprócz czynników destrukcyjnie wpływających na proces uspołeczniania dziecka, wskazuje się na czynniki oceniane jako pozytywne wychowawczo, tkwiące zarówno w osobowości dziecka, jak i w jego środowisku, na których można opierać działalność resocjalizacyjną. Wyniki badań diagnostycznych poszczególnych specjalistów, stanowiące tzw. badania cząstkowe, znajdują odzwierciedlenie w wyodrębnionych częściach pisemnie opracowanego orzeczenia diagnostycznego i poddane są uogólnieniu w podsumowaniu końcowym⁵.

⁵ Ośrodki diagnostyczne powołane zostały do życia uchwałą Kolegium Min. Spraw, z dn. 19 X 1966 r., i sukcesywnie powstają w każdym województwie. W 1977 r. było w Polsce 21 takich ośrodków. Departament Spraw Nieltnich, przystępując

Orzeczenia diagnostyczne mają ułatwić prokuraturom, sądom rodzinnym i dla nieletnich właściwe rozeznanie okoliczności sprzyjających działaniom przestępczym dziecka lub innym jego zachowaniom aspołecznym, a także ukierunkować dalszą pracę z nim. W fazie postępowania przygotowawczego stanowią więc podstawę poprawnego orzekania przez sąd środków wychowawczo-poprawczych, zaś w postępowaniu wykonawczym wytyczają ramy pracy prewencyjno-resocjalizacyjnej tak w środowisku otwartym, jak również w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w których na podstawie postanowienia sądu dziecko zostaje umieszczone.

III. TEORETYCZNE PRZESŁANKI OPRACOWYWANIA DIAGNOZY

W potocznym ujęciu przez diagnozę rozumiemy rozpoznanie. W literaturze naukowej spotykamy się z różnymi jej definicjami: raz uważa się, że jest to ustalenie sitami rzeczy na podstawie jego objawów, innym razem, że to ciąg zabiegów zmierzających do poznania człowieka, sytuacji, zdarzenia, jeszcze innym razem, że jest to efekt takich poczynań. Za najbardziej wyczerpującą definicję diagnozy uznać można za S. Ziemiakiem taką, która łącząc w sobie wszystkie istotne treści pojęcia, akcentuje przede wszystkim jego dwa składniki:

- 1) zebranie potrzebnych danych,
- 2) ich krytyczne opracowanie przez rozumowanie.

Diagnoza w takim ujęciu będzie więc zawierać rozpoznanie stanu rzeczy przez zaliczenie go do określonych w nauce lub znanych z doświadczenia praktycznego kategorii, rozłożenia zjawiska na proste składniki do szczegółowego opisu jego cech, ukazanie znaczenia tych składników dla całości badanego zjawiska, wreszcie określenie aktualnej fazy rozwojowej tego zjawiska czy procesu w odniesieniu do jego faz. minionych i przewidywanych. Takie pojęcie diagnozy wskazuje na wiele jej aspektów, które S. Ziemiaki traktuje jako diagnozy cząstkowe, nazywając je diagnozami: klasyfikacyjną, genetyczną, znaczenia, fazy, prognostyczną. Uwzględnianie w procesie opracowywania diagnozy wszystkich tych aspektów daje w efekcie diagnozę rozwiniętą⁶.

do organizowania własnych placówek diagnostycznych określił ich model organizacyjny, zakres, rodzaj i sposób badań. W związku z powstawaniem sądów rodzinnych do ośrodków diagnostycznych kierowane są także sprawy objęte kodeksem rodzinno-opiekuńczym. W miarę rozwoju ośrodków oprócz badań diagnostycznych, podejmowane są przez nie także inne formy działalności, np. prowadzą one psychoterapie z wychowankami zakładu poprawczego, poradnictwo wychowawcze dla rodziców, szkolenie kuratorów sądowych. Eksperymentalnie niektóre ośrodki w kraju (np. ośrodek krakowski) podejmują także funkcję mediacyjną w sprawach rozwodowych. Te dodatkowe formy pracy nie są jednak upowszechnione. Wpływają raczej z chęci rozszerzenia i doskonalenia przez specjalistów swojej pracy.

⁶ Szczegółowe wyjaśnienie struktury i metod budowy diagnozy znajdujemy w pracy S. Ziemiaki, *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973. Etapy i treść rozu-

Diagnoza rozwinięta, chociaż nie wymagana w każdej dziedzinie działalności praktycznej, wydaje się szczególnie przydatna w działalności wychowawczej, zwłaszcza gdy jest ona opracowywana na tzw. „użytek zewnętrzny”⁷. Wychodząc więc z założenia, że model diagnozy rozwiniętej jest najbardziej przydatny i oczekiwany w pracy wychowawczej, przyjmujemy go jako wzór, który winien być stosowany w praktycznej działalności. Przyjmujemy go zatem za podstawę analizy i oceny orzeczeń diagnostycznych. Według tego wzoru diagnoza, którą się zajmujemy, tzn. diagnoza pedagogiczna⁸, winna zawierać:

- 1) opis aktualnej sytuacji dziecka z rozpoznaniem charakterystycznych objawów pozwalających określić typ zaburzeń w jego procesie uspołeczniania (aspekt klasyfikacyjny),
- 2) wyjaśnienie początku i rozwoju stwierdzonego typu zaburzeń (aspekt genetyczny),
- 3) ukazanie znaczenia stwierdzonych zaburzeń dla aktualnej sytuacji dziecka i dalszego jego rozwoju społecznego (aspekt znaczeniowy),
- 4) ustalenie etapu i stopnia zaburzenia (aspekt fazy),
- 5) ocenę możliwości zmiany istniejącego stanu w kierunku pedagogicznie pożądanym z podaniem sugestii dotyczących metod i środków, jakie należałoby podjąć oraz warunków jakie należałoby stworzyć, by planowane postępowanie naprawcze było Skuteczne (aspekt prognostyczny).

W opracowywaniu diagnozy pedagogicznej, w szczególności w dokonywaniu interpretacji i syntetycznego ujęcia zgromadzonych informacji, niezbędne jest oczywiście wykorzystanie osiągnięć właściwych dyscyplin naukowych dostarczających podstaw tak dla przeprowadzania badań diagnostycznych, jak i opracowywania ich wyników.

Nie wdając się w rozległe problemy teoretyczne-, dotyczące procesu uspołeczniania oraz kształtowania się osobowości dziecka, pragnę jedynie zwrócić uwagę na fakt nierównomiernego wykorzystywania w pracy diagnostycznej wiedzy psychologicznej, pedagogicznej i socjologicznej w wyjaśnianiu zaburzeń tego procesu. Przede wszystkim na to, iż zarówno w badaniach stosowanych dotyczących m. in. ekspertyzy sądowej, jak również

mowania diagnostycznego omawia szeroko również A. Podgórecki, *Charakterystyka nauk praktycznych*, Warszawa 1962.

⁷ O diagnozie na użytek zewnętrzny mówimy wówczas, gdy autor diagnozy nie jest jej realizatorem, H. i K. Mudyń, *Cel diagnozy, diagnoza jako wybór sposobu terapii*, [w:] *Diagnoza psychologiczna w poradnictwie i rehabilitacji*, opracowanie zbiorowe pod red. K. Klimasińskiego, Warszawa 1976; także E. Mazurkiewicz, *Problemy diagnostyki społecznej w praktyce pedagogicznej*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, Praca zbiorowa, Wrocław 1974, s. 293.

⁸ Przez diagnozę pedagogiczną rozumiemy diagnozę związaną z wyjaśnianiem zaburzeń zachowania dzieci i młodzieży. Przedmiot i zakres diagnozy pedagogicznej szeroko omawia R. Janeczko, *Niektóre problemy diagnostyki pedagogicznej w metodzie indywidualnych przypadków*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, praca zbiorowa, Wrocław 1974.

w praktycznym opracowywaniu interesujących nas diagnoz, zauważa się dominację psychologicznej i pedagogicznej interpretacji zjawisk przy słabym uwzględnianiu aspektu socjologicznego. Wprawdzie pedagogika i psychologia, jak wiadomo, wyjaśniając zachowanie jednostki, w szerokim zakresie uwzględniają jego uwarunkowania społeczne; w szczególności psychologia współczesna ujmuje czynności i działania człowieka jako akty samoregulacji przez jednostkę swego stosunku ze środowiskiem. Ujmuje po prostu zachowanie to we wzajemnym oddziaływaniu środowiska na jednostkę i odwrotnie — jednostki na jej środowisko. Niemniej jednak, wyjaśniając zachowanie jednostki na podstawie nawet najbardziej przydatnych współczesnych teorii psychologicznych, w małym stopniu dochodzimy do jego pełnych uwarunkowań społecznych, tak jak je ujmuje socjologia. Socjologia akcentuje bowiem potrzebę wyprowadzania zachowań ludzkich ze struktury społeczności terytorialnej, w szczególności ze składających się na nią grup, warstw i instytucji społecznych oraz uznawanych w danym środowisku wartości, norm i wzorów. Wiadomo, że proces uspołeczniania dzieci i młodzieży, a tym samym kształtowanie się ich zachowań, dokonuje się przede wszystkim w trzech podstawowych komponentach środowiska tj. rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej. Wszakże proces ten, a w szczególności jego zaburzenie nie aktualizuje się w każdej z tych instytucji oddzielnie, w izolacji od pozostałych, lecz we wzajemnych sprzężeniach ich wpływów na dziecko⁹.

Dla ukazania przebiegu procesu uspołeczniania nie wystarcza więc oddzielna analiza struktury każdego z komponentów, ani też oddzielne ukazywanie zaburzeń w zachowaniu dziecka na gruncie każdej z tych instytucji czy grup. Niezbędne jest natomiast, by w wyjaśnianiu prawidłowego bądź zaburzonego procesu uspołeczniania dziecka uwzględniać krzyżujące się i wzajemnie warunkujące wpływy wszystkich podstawowych komponentów środowiska wychowawczego. Przecież od sytuacji rodzinnej w dużej mierze zależy funkcjonowanie dziecka w szkole i odwrotnie — sytuacja dziecka w szkole wyznacza jego stosunki w rodzinie. Zaś sytuacja w jednej lub obu tych instytucjach wpływa zazwyczaj na jego kontakty z rówieśnikami. Wiadomo powszechnie, że niekorzystna atmosfera wychowawcza w domu bądź niepowodzenia w nauce, wynikające często z przyczyn od dziecka niezależnych, kierują je do konfliktowych grup rówieśniczych, nierzadko przestępczych, w których szuka ono psychicznego oparcia i społecznego uznania. Zatem, jeżeli np. w rodzinie ojciec jest alkoholikiem, to w diagnozie pedagogicznej nie wystarcza samo ujawnienie tego niekorzystnego dla prawidłowego funkcjonowania rodziny czynnika, lecz istotne jest ukazanie jego wpływu na pełnienie roli dziecka w rodzinie, a także w innych środowiskach społecznych¹⁰.

⁹ S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974, s. 342 - 343.

¹⁰ Jak wskazują badania przeprowadzone przez W. Ambrozika, alkoholizm może nie mieć zasadniczego wpływu na funkcjonowanie dziecka w podstawowych dla niego

Ujmowanie wzajemnych wpływów różnych grup i instytucji na kształtowanie się osobowości dziecka pozwala nie tylko na ujawnienie przyczyn i przejawów odchyień od prawidłowego przebiegu procesu uspołeczniania; pozwala także na wskazanie możliwości wykorzystania wpływów pozytywnych i sposobu ich koordynacji w procesie wychowawczym. Jeżeli np. rodzina będzie środowiskiem, w którym dziecko czuje się dobrze, identyfikuje się z normami społecznymi funkcjonującymi w niej i interioryzuje te normy, to w przypadku niepowodzeń dziecka w nauce, ma ona możliwość regulowania jego zachowań poprzez wspomaganie i wspieranie dziecka w sytuacjach dla niego trudnych, zagrażających jego prawidłowemu funkcjonowaniu na terenie szkoły bądź innych grup czy instytucji. W sytuacji zaburzonych stosunków dziecka z rodziną osłabiają się natomiast jej możliwości w zakresie bezpośredniego oddziaływania na dziecko, jak również regulowania działających na nie wpływów innych elementów środowiska. Wykorzystanie możliwości pozytywnych wpływów, jakie tkwią w podstawowych grupach środowiska wychowawczego, ma podstawowe znaczenie dla projektowania, organizowania i poprawiania warunków wychowawczych dziecka.

Równomierne uwzględnianie fizjologicznych podstaw, jak i społecznych czynników kształtowania się osobowości dzieci i młodzieży, a tym samym ich zachowań, wymaga więc podejścia interdyscyplinarnego. Specjaliści różnych dziedzin nauki (psychologii, psychiatrii, socjologii, pedagogiki) skupieni w jednym *zespole* diagnozującym, uzupełniając się wzajemnie, a jednocześnie zachowując swoistość podejścia specjalistycznego, mają możliwość zachowania tej równowagi. I tak np. psycholog może pogłębić diagnozę pedagoga czy socjologa rozpatrującego społeczne aspekty zaburzeń zachowania dziecka o mechanizmy psychologiczne. Może wskazać Bp., jakie zmiany zachodzą w procesach psychicznych dziecka w danych warunkach społecznych bądź sytuacjach wychowawczych, jak warunki te wpływają na rozwój jego procesów poznawczych, nawyków, zainteresowań, uzdolnień itp. oraz jak w efekcie tego wyznaczają wszechstronny rozwój jego osobowości, w szczególności zaś, czy i w jaki sposób wypaczają kształtującą się osobowość. Psychiatra, analizując zaburzenie stosunków dziecka z otoczeniem, wyjaśni je ewentualnie istniejącymi jego defektami psychicznymi lub somatycznymi bądź oddziaływaniem na dziecko osób o takich defektach, np. rodziców z zaburzeniami psychicznymi.

Przy interdyscyplinarnym podejściu w interesujących nas badaniach diagnostycznych szczególnie ważny jest sposób opracowywania syntezy

grupach społecznych, jeżeli matka stara się rekompensować dziecku tę niekorzystną sytuację rodzinną swoimi zabiegami opiekuńczymi i wychowawczymi lub gdy inne instytucje funkcjonujące w systemie wychowania podejmują działania niwelujące w pewnym stopniu skutki alkoholizmu ojca, por. W. Amforozik, *Sytuacja społeczna dziecka w rodzinie alkoholicznej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 4/1977.

badan cząstkowych., Zebrane informacje i ich interpretacja, dokonywana przez różnych specjalistów, wymaga bowiem usystematyzowania, w szczególności podkreślenia faktów szczególnie znaczących, a pominięcia szczegółów nie mających dla omawianego problemu istotnego znaczenia itd. Właśnie synteza może i powinna wskazać na wzajemne zależności wpływów istotnych czynników na przebieg procesu uspołeczniania dziecka, które w diagnozach cząstkowych nie mogą być w pełni uwzględnione, jeśli nie mają się powtarzać. Aby spełnić ten wymóg, synteza winna wszakże opierać się na wszystkich aspektach diagnozy rozwiniętej. W szczególności winna ona określić rodzaj zaburzenia, wskazać na jego typowe objawy i uwarunkowania, na jego znaczenie w ogólnym rozwoju psychospołecznym dziecka (w jego aktualnym i przyszłym zachowaniu), na przewidywany rozwój zaistniałych zaburzeń, wreszcie na właściwe metody i środki wychowawczego oddziaływania, których stosowanie zapobiegałoby dalszym zaburzeniom i przyczyniało się do pełnej resocjalizacji dziecka.

Powyższe założenia, w których szczególnie zaakcentowano potrzebę uwzględniania w diagnostycznej analizie procesu uspołeczniania dzieci i młodzieży aspektu socjologicznego, stanowią podstawę do wyznaczenia kryteriów, według których dokonamy porównania i klasyfikacji konkretnych orzeczeń diagnostycznych. W ich analizie i ocenie kryteria te zakładamy, szukając odpowiedzi na następujące pytania:

1) czy i o ile orzeczenia ukazują zaburzenie procesu uspołeczniania dziecka na tle a) każdego z podstawowych komponentów jego środowiska (rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej) oraz b) wzajemnych sprzężeń ich wpływów,

2) według jakich z przyjętych wyżej aspektów diagnozy rozwiniętej opracowywana jest treść orzeczeń, według wszystkich czy tylko niektórych z nich,

3) w jaki sposób dokonane jest podsumowanie badań cząstkowych — czy stanowi ono konkluzję wyników wszystkich badań specjalistycznych, czy tylko niektórych z nich i jakich, czy w szczególności uwzględnia ono sprzężenie wpływów podstawowych komponentów środowiska na psychospołeczną biografię dziecka.

IV. TYPOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA ORZECZEŃ DIAGNOSTYCZNYCH

Analiza konkretnych orzeczeń diagnostycznych, dokonana na podstawie przyjętych wyżej kryteriów, doprowadziła nas do wyróżnienia trzech podstawowych typów diagnoz o różnym stopniu przydatności dla praktyki: wysokim, średnim i niskim. Poszczególne typy klasyfikacyjne powstały na podstawie różnicujących je, szczegółowych cech tych kryteriów.

Do typu I — przydatnego dla praktyki w stopniu wysokim zaliczono te orzeczenia, które uwzględniały wyczerpującą charakterystykę trzech

podstawowych komponentów środowiska wychowawczego, tj. rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej; wskazywały na wzajemnie krzyżujące się wpływy i oddziaływania tych komponentów w procesie uspołeczniania dziecka; omawiały przebieg jego społecznego wykołejania się na podstawie wszystkich aspektów diagnozy [rozwinętej; zawierały w podsumowaniu syntezę wszystkich badań cząstkowych z propozycją zastosowania właściwego, sądowego środka wychowawczego oraz metod i form oddziaływania profilaktyczno-resocjalizacyjnego.

Orzeczenia diagnostyczne przydatne dla praktyki w stopniu średnim (typ II) uwzględniały wszystkie trzy podstawowe komponenty środowiska wychowawczego, jednak w analizie wzajemnych ich wpływów tylko dwa z nich; przy tym zarówno struktura poszczególnych komponentów, jak i sprzężenia ich wpływów omówione były w sposób niepełny; przebieg zaburzeń zachowania się dziecka ukazywany był na podstawie większości (trzech do czterech) aspektów diagnozy rozwiniętej; synteza badań cząstkowych nie stanowiła zwartej ich podsumowania, tzn. nie wskazywała na wszystkie, istotne czynniki warunkujące proces wykołejania się dziecka, a także nie ukazywała roli tych czynników w prognozie wychowawczej; orzeczenia tego typu nie zawierały planu pracy prewencyjno-resocjalizacyjnej.

Orzeczenia diagnostyczne kwalifikujące się do typu III, przydatnego dla praktyki w stopniu niskim, posiadały następujące cechy: uwzględniały charakterystykę tylko dwóch spośród trzech podstawowych komponentów środowiska wychowawczego; nie ukazywały wzajemnych zależności pomiędzy czynnikami występującymi w tych komponentach, niekorzystnie wpływającymi na kształtowanie się osobowości dziecka i sposoby jego zachowań; zarówno w badaniach cząstkowych, jak i w ich syntezie, proces zaburzonego uspołeczniania jednostki omawiany był w zasadzie według dwóch aspektów diagnozy rozwiniętej; wnioski końcowe ograniczały się do propozycji zastosowania środka wychowawczo-poprawczego.

Poniżej przedstawimy i omówimy przykłady orzeczeń diagnostycznych charakterystycznych dla poszczególnych typów.

TYP I — ORZECZENIE PRZYDATNE DLA PRAKTYKI W STOPNIU WYSOKIM

Chłopiec S. K. lat 15, kl. VI

Badanie pedagogiczne¹¹

Charakterystyka środowiska rodzinnego. Rodzina od około pięciu lat mieszka na osiedlu, gdzie istnieje wśród młodzieży duża przestępczość, a także widoczne są u niej inne objawy niedostosowania społecznego. Jest to dziel-

¹¹ W przytoczonych przykładach pomijamy występujące w ich oryginalnej wersji źródła informacji, metody badań, opis zachowania się dziecka w trakcie badań, a także niektóre, powtarzające się, mniej istotne dla orzeczenia informacje. Skróceniu szczególnie uległy wyniki badań lekarskich. Skróców dokonano w porozumieniu z autorami orzeczeń.

nica nowa. Dużo rodzin w niej zamieszkujących przeniosło się z suterren, wspólnych mieszkań, domów przeznaczonych do rozbiórki. Są to przeważnie rodziny *młode*, w których rodzice większość czasu przeznaczają na pracę zarobkową. Niedobór instytucji wychowania pozaszkolnego w tej dzielnicy, a także niepełna wydolność istniejących, nie zapewnia dzieciom z tych rodzin właściwej opieki poszkolnej. Stąd szybkie, spontaniczne tworzenie się grup młodzieżowych, nierzadko przejawiających działalność przestępczą.

Powyższe czynniki mają również wpływ na funkcjonowanie rodziny nieletniego. Oboje rodzice pracują często w godzinach nadliczbowych. Zmianowość ich pracy zbiega się nierzadko w czasie. Wówczas dzieci pozabawione są ich nadzoru. Matka — lat 34, wykształcenie podstawowe, jest malarzem-tapeciarzem. Ojciec — lat 40, wykształcenie podstawowe, pracuje jako operator dźwigu w stoczni. Rodziców, szczególnie ojca, cechuje niski poziom życia kulturalnego, niezajomość podstawowych praw rządzących rozwojem społecznym dzieci. Współżycie rodziców na ogół zgodne, zakłócanie jednakże, jeszcze do niedawna skłonnościami ojca do alkoholu (pijał zwykle z kolegą w swoim domu). Z tego powodu wybuchwały pomiędzy nim a żoną awantury, bił ją. Od pewnego, niedługiego czasu, ze względu na chorobę wątroby, nie pije i nie pali. Ojciec nerwowy, wybuchowy, niejednokrotnie reaguje nieadekwatnie do sytuacji i tak samo wymierza kary. Jest zwolennikiem ostrych kar fizycznych (przy ich wymierzaniu, w zdenerwowaniu traci panowanie). Nieletni boi się ojca, lecz nie darzy go szacunkiem, nie identyfikuje się z nim. Matka popiera kary fizyczne, choć mniej je stosuje; podporządkowana jest mężowi, nie posiada u chłopca również większego autorytetu. Stąd też tłumaczenia rodziców, ich perswazje, a także stawianie młodszego brata za wzór, jest przez nieletniego ignorowane. Kary stosowane przez rodziców nie tylko nie zapobiegają dalszym trudnościom w nauce i trudnościom wychowawczym, lecz pogłębiają niechęć chłopca do rodziców i powodują, iż nieletni unika domu. Rodzice nie chcą zrozumieć przyczyn niewłaściwego stosunku syna do nauki. Twierdzą, że szkoła „uwzięła się” na chłopca i dlatego nie zdaje z klasy do klasy. Autorytet rodziców spada coraz bardziej w miarę identyfikowania się nieletniego z rówieśnikami, którzy wykazują również ogromnie negatywny stosunek do nauki.

Historia życia nieletniego ze szczególnym uwzględnieniem trudności wychowawczych i działalności przestępczej. Nieletni do klasy V nie sprawiał trudności wychowawczych. Zaczęły się one po przeprowadzeniu się rodziców do nowego osiedla i przeniesieniu chłopca do szkoły nr 30. Wówczas to nieletni (kl. V) zaczął sporadycznie opuszczać zajęcia lekcyjne. Nawiązał bliski kontakt z chłopcami, z którymi dokonał później kradzieży, a z którymi wspólnie wagarował i spędzanie czasu poszkolnego trwają do chwili obecnej. Od 4 III 1975 r. nieletni jest pod dozorem kuratora sądowego (kradzież butelek ze sklepu dokonana wspólnie z G. i N.). Orzeczony środek nie spełniał swojego zadania, nie przynosił efektów wychowawczych gdyż:

- 1) kuratorzy trzykrotnie zmieniali się w krótkim czasie,
- 2) każdy z nich nie utrzymywał dostatecznie częstego kontaktu z nieletnim i jego rodziną, a także szkołą.

Nieletni zapisany do kuratorskiego ośrodka pracy był w nim sporadycznie [...]. Wzywany do sądu przyrzekał poprawę, lecz słowa nie dotrzymywał. Jego więź z chłopcami wagarującymi, a także niechęć do nauki, ze względu na nawarstwiający się zaległości w wiadomościach szkolnych, były czynnikami nie sprzyjającymi w realizacji przyrzeczeń. Nieletni wraz ze swoimi kolegami pił piwo a także wino w dużych ilościach. Wykorzystywali do tych celów własne mieszkania w czasie nieobecności rodziców [...]. Potrzebne byłoby także szczegółowe rozważenie sytuacji społecznej wszystkich chłopców, z którymi nieletni spędza wolny czas [...].

Analiza przebiegu nauki szkolnej. Nieletni naukę rozpoczął w wieku 7 lat. Trzykrotnie zmieniał szkołę ze względu na zmianę miejsca zamieszkania rodziców [...]. Obecnie jest uczniem kl. VI, do której uczęszcza trzeci rok. Na I semestr otrzymał pięć ocen niedostatecznych. Poziom wiadomości szkolnych nieletniego jest znacznie zaniżony w stosunku do wymogów programowych kl. VI. Chłopiec nie posiada przyswojonych wiadomości z tej klasy, jak również z klas poprzednich. Braki te wynikają z nieutrwalenia wiedzy, a także stopniowego jej zapominania na skutek niewykorzystywania w dalszej nauce przyswojonych kiedyś wiadomości. Z matematyki wiedza nieletniego znajduje się na poziomie kl. IV (nieznajomość czterech podstawowych działań sposobem pisemnym, brak orientacji w rozróżnianiu i nazywaniu prostych figur geometrycznych, obliczaniu ich pól i obwodów, nieznanomość podstawowych zasad ortograficznych i wiadomości gramatycznych). Braków tych nieletni nie jest w stanie nadrobić sam. Ioh wyrównanie wymaga indywidualnej pomocy w nauce. Nieletni nie wykazuje żadnych zamiłowań. Należy do harcerstwa, lecz działalność tej organizacji na terenie szkoły nie pobudza jej członków do aktywnego udziału w niej.

Badanie psychologiczne

Rozwój intelektualny w granicach upośledzenia umysłowego stopnia nieznacz- nego (ociężałość umysłowa). [...] Zaburzenia funkcji analizy i syntezy wzrokowej nie stanowią bazy dla prawidłowego funkcjonowania intelektualnego, głównie zaś w nauce szkolnej [...]. Badaniem testowym [...] stwierdza się możliwość istnienia dyskretnych zmian w centralnym układzie nerwowym. Osobowość z pogłębiającymi się cechami niedostosowania społecznego, przejawiającego się w negatywizmie do nauki, spodka autorytetu rodziców i bezkrytycznym uleganiu wpływom niedostosowanych rówieśników. Cechy niedostosowania społecznego pojawiły się w odpowiedzi na notoryczne niepowodzenia w nauce od kl. V [...]. Niski poziom rozwoju intelektualnego warunkował brak osiągnięć w nauce szkolnej i utrudniał przyswajanie wiadomości. Nieletni już w kl. V powinien otrzymać systematyczną pomoc w tej dziedzinie. Z powodu braku sytuacji powodzeniowych w szkole, negatywizm wobec nauki szkolnej pogłębia się. Aktualnie postawa taka wobec szkoły nie jest jeszcze utrwalona. Nieletni wykazuje pewną motywację do nauki, lecz lęk przed niepowodzeniem jest tak silny, że reaguje raczej rezygnacją, ucieczką. Z powodu nawarstwienia się zaległości, przy niskim rozwoju intelektualnym, nie jest on bowiem w stanie — bez pomocy z zewnątrz — prawidłowo funkcjonować w szkole. Proces demoralizacji nie jest jeszcze utrwalony i przy systematycznej pomocy w nauce możliwe jest zapobieżenie mu.

Badanie lekarskie

W stanie somatycznym i układzie nerwowym nie stwierdza się zmian chorobowych. Na lewym przedramieniu kilka drobnych blizn po samookaleczeniach, urazach mechanicznych i działaniu substancji chemicznych. Na Matce piersiowej drobne tatuaże (kropkowo-plamkowe). W stanie psychicznym nie występują objawy psychotyczne ani uchwytnie odchylenia od normy w zakresie napędu psychoruchowego, afektu, orientacji i uwagi.

Wnioski końcowe

Nieletni S. K. [...] skierowany został na badanie [...] w związku z nieefektywnością orzeczonego [...] środka wychowawczego w postaci dozoru kuratora. Trudności wychowawcze przejawiają się w negatywizmie do nauki (liczne wagary od 2 lat), przebywaniu w towarzystwie młodzieży niedostosowanej społecznie. Nie-

właściwe zachowania nieletniego mają swoje źródło w niepowodzeniach szkolnych, które nasiliły się w kl. VI. Trudności w nauce szkolnej wynikają zaś z nienadążania *sz*a wymogami programowymi z powodu zaniżonego poziomu rozwoju intelektualnego [...]. Dodatkowym czynnikiem obniżającym efekty uczenia się był niekorzystny wpływ grupy rówieśniczej, która odciągała go od zajęć szkolnych poprzez akceptację jego samotnych wagarów. Oddziaływania wychowawcze rodziców i kuratora sądowego nie były ukierunkowane na pomoc chłopcu w nauce, która w jego sytuacji była i jest nadal konieczna. Winna to być pomoc intensywna i zorganizowana (korepetycje), gdyż obecny poziom jego wiadomości uniemożliwia przyswajanie dalszych. Sposób pomocy realizowany w kuratorskim ośrodku pracy jest niewystarczający. Ponadto kontakt kuratora z chłopcem i jego rodziną był sporadyczny, co nie sprzyjało właściwemu ukierunkowaniu aktywności nieletniego. Rodzice nie mają większego wpływu na zmianę postępowania chłopca. Autorytet ich coraz bardziej się obniża. Nieletni wykazuje okresową mobilizację do nauki (w sytuacji zagrożenia), lecz w przypadku braku zdecydowanej stymulacji z zewnątrz motywacja *ca* obniża się. Aby resocjalizacja w dotychczasowym środowisku była efektywna, konieczna jest ścisła współpraca szkoły, kuratora i domu (pedagogizacja rodziców) z ukierunkowaniem na systematyczną, indywidualną pomoc w nauce. Przy niespełnieniu wyżej wymienionych warunków, konieczne jest umieszczenie nieletniego w zakładzie wychowawczym, gdyż proces społecznego wykołejania się chłopca, aktualnie wyraźnie zaznaczony, będzie się pogłębiał.

Przebieg zaburzeń procesu uspołeczniania chłopca, w powyższym orzeczeniu, ukazany został na tle charakterystyki wszystkich trzech podstawowych komponentów środowiska wychowawczego (rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej) oraz na podstawie wzajemnego sprzężenia ich wpływów. Ukazano, jak niepowodzenia chłopca w nauce i związane z tym trudności wychowawcze doprowadziły do osłabienia jego więzi z rodziną, a nawet do konfliktów z nią oraz w efekcie tego do zacieśniania kontaktów nieletniego z grupą rówieśniczą przejawiającą aspołeczne zachowania się i przyjęcia przez niego wzorów zachowań jej członków.

W omawianym orzeczeniu proces społecznego wykołejania chłopca został w zasadzie zanalizowany według wszystkich aspektów diagnozy rozwiniętej. Wskazano w nim na przyczyny i początek niedostosowania społecznego nieletniego, które stopniowo przybrało charakter przestępczy; ukazano pogłębiającą się dezadaptację chłopca do podstawowych komponentów środowiska wychowawczego; omówiono aktualny stopień tej dezadaptacji oraz jej znaczenie dla obecnej sytuacji Chłopca i jego dalszego rozwoju społecznego; wskazano na możliwość zapobieżenia dalszemu wykołejaniu się nieletniego.

W badaniach cząstkowych pomija się jednakże interpretację niektórych faktów z życia chłopca np. nie podaje się przyczyn i okoliczności samookaleceń oraz ich związku z jego wykołejaniem się. Także charakterystyka osobowości zawężona jest do jednej z cech niedostosowania społecznego, tj. negatywizmu do nauki.

Wnioski końcowe stanowią syntezę wyników badań cząstkowych — uwypuklają czynniki najbardziej istotne dla omawianego problemu. Jednakże nie wydobywają one w pełni krzyżujących się wpływów i oddzia-

ływań wychowawczych, warunkujących zaburzenie procesu uspołecznienia chłopca. Mimo tych niedociągnięć, poddane analizie orzeczenie w zasadzie spełnia warunki typu przydatnego dla praktyki w stopniu wysokim.

TYP II — ORZECZENIE PRZYDATNE DLA PRAKTYKI W STOPNIU ŚREDNIM

Chłopiec B. W., lat 16, kl. II Zasadnicza Szkoła Zawodowa

Badanie pedagogiczne

Charakterystyka środowiska rodzinnego. Rodzina pełna, inteligentna. Ojciec [...] ma lat 46, wykształcenie średnie ekonomiczne, bez nałogów [...]. Matka [...] ma 40 lat, wykształcenie średnie zawodowe — pielęgniarka. Nie ma nałogów [...]. Rodzina zajmuje 2 pokoje z kuchnią w nowym budownictwie. Nieletni ma 1 pokój do swojej wyłącznej dyspozycji. Warunki materialne — zarobki ojca 4000 zł, matki 3200 zł [...]. Pożycie rodziców od zawarcia związku małżeńskiego układało się niezbyt zgodnie. Powodem konfliktów był despotyzm ojca, jego skłonność do gry w karty, a w związku z tym jego częsta nieobecność w domu. Ze względu na to, że ojciec w sprawach wychowania nieletniego był bierny, w wychowaniu dominowała matka. Konflikty w życiu rodzinnym nasiliły się poważnie w 1973 r., gdy ojciec nawiązał bliższe kontakty z inną kobietą i ze związku tego urodziło się dziecko [...]. Matka wraz z nieletnim bardzo przeżyła zaistniały stan faktyczny. U matki skończyło się to silną nerwicą, u nieletniego brakiem szacunku i niechęcią do ojca. Rodzice w wychowaniu nieletniego stosowali metody werbalne, metodą kar i nagród. Jako nagrody stosowano dostarczanie przyjemności, a jako kary — pozbawianie ich. W rażących przypadkach złego zachowania nieletniego stosowali również kary cielesne. Rodzice, szczególnie matka, kontrolują zachowanie chłopca poza domem i w szkole. Więż uczuciowa z nieletnim silna, natomiast chłopiec jest uczuciowo związany tylko z matką. Na negatywne zachowania nieletniego miało wpływ niezbyt konstruktywne środowisko wychowawcze w domu.

Historia życia nieletniego. Nieletni jest jedynakiem. Trudności wychowawcze zaczął sprawiać w 12 roku życia. Były to trudności z nauką [...]. Od 15 roku życia zaczął interesować się sferą życia seksualnego. Poważniejsze trudności wychowawcze zaczął sprawiać od 16 roku życia. Nawiązał negatywne kontakty koleżeńskie, przestał słuchać rodziców, stał się opryskliwy, arogancki i zaczął wracać późno do domu. Wystąpiły również u niego skłonności do picia alkoholu — wina, zaczął popełniać czyny karalne. Od września do końca października 1976 r. wspólnie z dorosłym dokonał 6 kradzieży z włamaniem. Do popełnionych czynów przyznaje się, ale nie okazuje zbyt dużego poczucia winy i wstydu [...].

Przebieg nauki szkolnej. Nieletni do kl. IV był uczniem dobrym. Od kl. V już tylko dostatecznym. Miał trudności z przedmiotami ścisłymi, szczególnie z matematyką. Nie powtarzał żadnej klasy. [...] Po ukończeniu szkoły podstawowej podjął naukę w Zespole Szkół Zawodowych [...] — kierunek stolarstwo. Obecnie jest uczniem kl. II. W kl. I był uczniem dostatecznym. Obecnie, w kl. II otrzymał na półroczu cztery dwójki — z j. polskiego oraz przedmiotów technicznych. Opuścił 217 godzin lekcyjnych [...]. Był już wydalony ze szkoły, lecz został ponownie przyjęty na interwencję rodziców.

Poziom wiadomości szkolnych. Matematyka odpowiada wymogom programowym kl. VIII. Technika czytania dobra, czyta ze zrozumieniem treści. Słownictwo bogate, gramatyka i ortografia adekwatna do wymogów programu kl. VIII, pismo niedbałe. Poziom wiadomości ogólnych — proporcjonalny do wieku i wykształcenia. Zainteresowania ubogie — tylko sportem. Przez trzy lata był uczestnikiem kółka szkatuńczego, przez rok należał do klubu żeglarskiego i przez

rok uprawiał kulturystykę. Uzdolnień brak. Jest nieuspołeczniony — nie należał i nie należy do żadnej organizacji młodzieżowej [...]. Czas wolny najchętniej spędza ze swoją dziewczyną i kolegami poza domem, w kinie, na spacerach lub spotkaniach w ich domu. Lubi pasożytniczy tryb życia — należy do bananowej młodzieży.

Badanie psychologiczne

Badanie wykazało rozwój intelektualny w normie (górną granicę). Funkcje intelektualne rozwinięte są prawidłowo oraz równomiernie. [...] Prawidłowo przebiega proces uogólniania pojęć oraz myślenia matematycznego. Podstawowe normy współżycia społecznego zna. Koordynacja wzrokowo-ruchowa jest niezaburzona i funkcjonuje na poziomie powyżej przeciętnej. Nie stwierdza się zaburzeń w koncentracji uwagi, zdolność uczenia się mechanicznego w normie. Nie stwierdza się istnienia zaburzeń w centralnym układzie nerwowym. Osobowość introwertywna, gdzie na plan pierwszy wysuwa się potrzeba posiadania i ukrywania własnych przeżyć i doświadczeń. Potrzeba decydowania o sobie pojawiła się w okresie dorastania jako pewnego rodzaju bunt przeciwko postawie nadmiernej ochrony, prezentowanej przez matkę wobec syna — jedyńca. Bunt uwidocznił się w wielu sferach życia w szkole (zaniżenie wymagań wobec siebie w tej dziedzinie), a także w życiu pozaszkolnym. Czyny przestępcze, wobec których prezentuje obecnie poczucie winy, były jaskrawym uwidocznieniem tego buntu. Potrzeba samodzielności i odizolowania się od wpływów rodziców jest bardzo silna, tym bardziej że głównie ojciec, przez swoje postępowanie niezgodne z wpajanymi normami, stracił u syna cały swój autorytet. Popęlnieniu czynów karalnych sprzyjał jednakże zaznaczony stopień demoralizacji, wynikający z niezbyt konsekwentnego oddziaływania rodziców. Normy moralne rozumiane są powierzchownie — nie należy czynić źle jedynie ze względu na karę. Samoocena jest prawidłowa i warunkuje dość wysoki poziom aspiracji. Aktywność procesów psychicznych skierowana jest jednak jedynie na odizolowanie się od wpływu rodziców — co determinuje zaniżenie poziomu aspiracji w dziedzinach społecznie aprobowanych [...]. Życie dniem dzisiejszym stało się już pewnego rodzaju nawykiem [...].

Badanie lekarskie

W stanie somatycznym i układzie nerwowym, poza objawami ogólnie wzmożonej pobudliwości, nie stwierdza się zmian chorobowych. Na lewym przedramieniu świeża blizna po samookaleczeniu. W stanie psychicznym nie występują objawy psychotyczne ani uchwytnie odchylenia od normy w zakresie napędu psychoruchowego, afektu, orientacji i uwagi.

Wnioski końcowe

Na podstawie całokształtu badań [...] u nieletniego B. W. nie stwierdza się choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego ani innych zakłóceń czynności psychicznych. W momencie krytycznym działał z rozeznaniem. Negatywne zachowania nieletniego spowodowane są destruktywną atmosferą wychowawczą domu, brakiem autorytetu ojca, jak również zaburzeniami emocjonalnymi okresu dojrzewania. Popęlnieniu czynów karalnych sprzyjał pewien stopień demoralizacji, wynikający z niezbyt konsekwentnego postępowania rodziców. W konflikt z prawem nieletni popadł po raz pierwszy. Ponieważ nie wykazuje on wyraźnego poczucia winy i ma tendencje do pasożytniczego trybu życia, jako środek wychowawczy proponuje się zakład poprawczy w zawieszeniu i dozór kuratora sądowego. Kurator w swych

działaniach i zabiegach wychowawczych winien zadbać przede wszystkim o społeczeństwo nieletniego, przez włączenie go do życia społecznego oraz o pobudzanie korzystnych społecznie zainteresowań.

Zaprezentowane wyżej orzeczenie diagnostyczne uwzględnia w swojej treści informacje dotyczące rodziny, szkoły, jak również grupy rówieśniczej oraz wskazuje na niektóre, wzajemnie warunkujące się wpływy tych komponentów środowiska wychowawczego na proces społecznego wykołejania chłopca. Wszakże zarówno przedstawienie struktury tych komponentów, jak i ich wzajemnie krzyżujących się wpływów na zaburzenie procesu socjalizacji nieletniego potraktowane jest dość powierzchownie. Pomija się w nim mianowicie interpretację stwierdzonych faktów, która pozwoliłaby na dokładniejszą analizę mechanizmów aspołecznego zachowania chłopca. I tak np. przy omawianiu środowiska rodzinnego, podaje się rodzaj metod wychowawczych, nie wskazując na celowość i efekty ich stosowania. Atmosfery wychowawczej domu, w szczególności oddziaływań wychowawczych rodziców nie odniesiono bliżej do sytuacji szkolnej chłopca. Z treści orzeczenia wynika, że konflikty rodziców nasiliły się w okresie, gdy nieletni był w wieku 12 - 13 lat, a więc gdy był uczniem kl. V, że w tym okresie zaczął on sprawiać trudności wychowawcze (nie podaje się ich rodzaju), że pogorszyły się jego wyniki w nauce. Nie wskazuje się jednakże na związki między tymi faktami. Nie omawia się również działań podejmowanych przez rodziców, a także przez szkołę w okresie nasilonej absencji chłopca w zasadniczej szkole zawodowej. Z treści orzeczenia dość jasno wynika, że zaburzenie zachowań nieletniego zaczęło się w domu rodzinnym, oraz że niewłaściwa atmosfera domowa i błędy wychowawcze matki miały wpływ na nawiązywanie kontaktów chłopca z grupą młodzieży przejawiającej aspołeczne zachowania, które nieletni akceptował. Dość słabo podkreślono natomiast związki, jakie zachodziły pomiędzy sytuacją chłopca w rodzinie i szkole, a zwłaszcza w grupie rówieśniczej. Orzeczenie nie informuje nas bowiem czy niepowodzenia w nauce przyczyniły się do nawiązywania ściślejszych kontaktów z młodzieżą niedostosowaną społecznie, czy też przeciwnie, przynależność do tej grupy młodzieży wpłynęła negatywnie na jego sytuację szkolną. Orzeczenie nie informuje nas ponadto, skąd pochodziło i jak długo trwało prowadzenie przez nieletniego pasożytniczego trybu życia oraz jaką rolę pełnił on podczas zbiorowo dokonywanych czynów przestępnych. Brak tych informacji utrudnia m. in. określenie stopnia demoralizacji, który w orzeczeniu nie został bliżej sprecyzowany (raz pisze się „zaznaczony”, innym razem „pewien” stopień demoralizacji). Tak więc w orzeczeniu podanych jest wiele informacji o czynnikach mających destruktywny wpływ na proces uspołeczniania, jednakże brak ukazania związków pomiędzy nimi.

W orzeczeniu zauważa się ponadto drobne błędy merytoryczne; tek np. zwroty „jest nieuspołeczniiony — nie należał i nie należy do żadnej orga-

nizacji młodzieżowej" sugerują, iż uspołecznienie miałoby polegać jedynie na przynależności do organizacji. Wprawdzie aktywność w organizacji społecznej może świadczyć o wyższym stopniu uspołecznienia, lecz nie jest ona jego warunkiem koniecznym. Pewna niekonsekwencja zaznacza się również w treści wyrażenia „zainteresowania ubogie — tylko, sportem” — po którym stwierdza się, że chłopiec przez trzy lata był uczestnikiem kółka skutniczego, przez rok należał do klubu żeglarskiego, przez rok uprawiał kulturystykę. Wydaje się, iż zainteresowania te były raczej powierzchowne, chociaż i tego nie można stwierdzić bez bliższej analizy przyczyn rezygnacji chłopca z udziału w zajęciach kół zainteresowań. Nieostry jest również podział metod oddziaływania wychowawczego na werbalne, kary i nagrody.

Synteza badań częściowych dokonana jest w zasadzie według większości aspektów diagnozy rozwiniętej. Pomija jednakże pewne elementy istotne dla resocjalizacji nieletniego. Nie wskazuje np. na znaczenie w dalszym rozwoju społecznym chłopca ujemnych czynników tkwiących w podstawowych komponentach środowiska wychowawczego, nie uwzględnia ich w planie resocjalizacyjnym (korekty wymagały postawy rodzicielskiej). Zarówno w treści badań częściowych, jak i w syntezie nie wskazuje się na wzajemnie warunkujące się wpływy podstawowych komponentów środowiska w procesie wykolejania nieletniego (podkreślono jedynie niekorzystny wpływ rodziny).

Z powyższych względów analizowane orzeczenie zaklasyfikowane zostało do typu przydatnego dla praktyki w stopniu średnim.

TYP III — ORZECZENIE PRZYDATNE DLA PRAKTYKI W STOPNIU NISKIM

Chłopiec O. R., lat 16, fol. VI

Badanie pedagogiczne

Charakterystyka środowiska rodzinnego. Rodzina pełna, robotnicza, wielodzietna. Ojciec ma 44 lata, wykształcenie średnie, pracuje jako księgowy. Nie ma nałogów. Matka nieletniego ma 43 lata, wykształcenie podstawowe. Pracuje [...] jako portierka. Nie ma nałogów. Rodzeństwo — pięcioro w wieku od 6 - 22 lat [...]. Warunki materialne rodziny — zarobki ojca 4000 zł, zarobki matki 2000 zł. Warunki mieszkaniowe — 3 pokoje z kuchnią w nowym budownictwie. [...] Rodzice żyją ze sobą zgodnie. Konflikty między nimi były tylko w sprawach dotyczących wychowania dzieci. Ojciec dosyć często posługiwał się w wychowywaniu nieletniego metodą kar cielesnych, szczególnie za kradzież. Rodzice kochają dzieci — dbają o ich wykształcenie i zabezpieczenie przyszłości. Żadne z rodzeństwa nie było karane sądowo. Wszystkie, poza bratem, który pracuje w kopalni, są do tej pory przy rodzicach. Rodzina jest związana ze sobą silną więzią uczuciową.

Historia życia nieletniego. Nieletni jest czwartym z kolei spośród sześciorga dzieci [...]. Trudności wychowawcze sprawia już od I kl. szkoły podstawowej. Ma skłonności do kradzieży. Karany przez ojca biciem, po trzech dniach zapomniał o karze i kradł dalej. Według relacji nieletniego pierwszą rozprawę sądową miał w czternastym roku życia za kradzież 2000 zł, które zabrał z torebki damskiej

w sklepie. Sąd zastosował w stosunku do niego zakład poprawczy w zawieszeniu na 1 rok i oddał go pod dozór kuratora. Do szesnastego roku życia był przy rodzicach. Od października 1976 r. przebywa w OHP. W miesiącu listopadzie i grudniu 1976 r. dokonał sam i w grupie kradzieży z włamaniem do mieszkań i piwnic. Nie umie podać motywów swojego postępowania. Nie wykazuje żadnego poczucia winy.

Przebieg nauki szkolnej. Nieletni chodził do przedszkola. Naukę szkolną rozpoczął w siódmym roku życia. [...] Obecnie już trzeci rok jest uczniem kl. VI. Poziom wiadomości nieletniego nie jest adekwatny do wymogów programowych kl. VI. Technika czytania na poziomie kl. III, gramatyka na poziomie zerowym. Ortografia bardzo zaniedbana. Poziom wiadomości ogólnych bardzo ubogi. Interesuje się żeglarsstwem — należał do klubu żeglarskiego. Uzdolnień brak [...].

Badanie psychologiczne

Badanie inteligencji wykazało upośledzenie umysłowe stopnia nieznacznego [...]. Wszystkie wyniki poniżej przeciętnej dla wieku. Obniżone są wyniki w podtekstach badających sprawność uczenia się — spowolnienie procesów myślowych. Myślenie ma charakter konkretny. Wynik testu [...] nie wykazywał cech organicznego uszkodzenia centralnego układu nerwowego. Badany jest typem osobowości biernej. Spowolnienie w zakresie ogólnej dynamiki procesów życiowych, w tym również do przystosowania się do nowych warunków. Niska samoocena oraz brak wiary we własne siły powodują, że badany mimo krytycznej oceny swojego postępowania nie podejmuje wysiłku, aby je zmienić. Ma poczucie odrzucenia i niedoceniania przez grupę rówieśniczą — niektóre jego zachowania są prawdopodobnie spowodowane dążeniem do zdobycia uznania wśród kolegów. Więź emocjonalna z domem rodzinnym słaba, najsilniej związany z bratem przebywającym w K. Miało odporny na sytuacje trudne i zagrażające — zachowanie jego ulega szybko dezorganizacji — działania bywają chaotyczne i nie przemyślane. Obowiązujące zasady współżycia społecznego zna, interpretuje je prawidłowo. Ze względu na brak internalizacji norm występują tendencje do ich lekceważenia. Proces demoralizacji wykazuje tendencje do pogłębiania się [...].

Badanie lekarskie

Stan somatyczny — blizna pourazowa w okolicy czołowo-ciemieniowej. Nie-wielka blizna po oparzeniu w okolicy prawego łuku żebrowego. Tatuż na lewym przedramieniu. Narządy wewnętrzne bez uchwytnych zmian chorobowych. Badaniem neurologicznym, poza śladem oczopląsu poziomego, nie stwierdza się objawów ogniskowych ani nerwicowych. W stanie psychicznym, poza małym spowolnieniem psychoruchowym, nie stwierdza się istotnych odchyłeń od normy.

Wnioski końcowe

Na podstawie danych z akt sprawy oraz całokształtu badań [...] nie stwierdza się u nieletniego O. P. objawów choroby psychicznej ani innych zakłóceń czynności psychicznych. Wyniki badań testowych wskazują [...] na upośledzenie umysłowe stopnia nieznacznego. Mimo to nieletni osiągnął taki stopień rozwoju psychicznego, że miał zdolność rozumienia znaczenia swoich czynów i kierowania swoim postępowaniem. Działał z rozeznaniam. Nieletni zna obowiązujące zasady współżycia społecznego, interpretuje je prawidłowo. Jednocześnie wykazuje brak poczucia winy i deklaracyjny krytycyzm w stosunku do popełnionych przez siebie czynów karalnych. Ze względu na pogłębiający się proces demoralizacji proponuje się odwieszenie zakładu poprawczego.

W powyższym orzeczeniu diagnostycznym w zasadzie zostały uwzględnione tylko dwa komponenty środowiska wychowawczego: rodzina i szkoła. Jednakże informacje dotyczące rodziny nie tworzą jej pełnego obrazu, ani też nie ukazują jej wpływu na zachowanie się chłopca w środowisku pozarodzinnym i kształtowanie się jego osobowości. Nie wiemy jak nieletni czuł się w rodzinie oraz jakie były więzi emocjonalne z nią. Co więcej, w orzeczeniu występują niejednoznaczne stwierdzenia w tym względzie (raz pisze się, że „rodzina jest związana ze sobą silną więzią uczuciową” — bez wzmianki, czy dotyczy to także nieletniego, innym razem, że „więź emocjonalna chłopca z domem rodzinnym jest słaba”). W orzeczeniu brakuje także informacji o zainteresowaniach rodziców nauką syna, o ich kontaktach ze szkołą oraz z ochotniczym hufcem pracy.

Tak samo pobieżnie scharakteryzowana została sytuacja szkolna nieletniego. Informacje w tym względzie ograniczone zostały do stwierdzenia faktu drugoroczności i niskiego poziomu wiadomości szkolnych. Wskazuje się na brak sukcesów nieletniego w nauce od kl. I oraz na trudności wychowawcze sprawiane przez niego od siódmego roku życia, lecz nie dochodzi się do przyczyn tych zjawisk; nie podaje się również, jakie było zainteresowanie szkoły problemami chłopca. Nie podjęto również analizy sytuacji nieletniego w OHP, jego adaptacji do nowego środowiska.

Orzeczenie pomija bliższą analizę uczestnictwa nieletniego w grupie rówieśniczej, mimo iż wzmiankuje się w nim o odrzuceniu i niedocenieniu chłopca przez nią.

Tak więc wiele szczegółów z życia chłopca zawartych w orzeczeniu nie zostało ze sobą przyczynowo powiązanych. Przede wszystkim zaś brakuje w nim omówienia wzajemnych zależności między wpływającymi na osobowość chłopca czynnikami rodzinnymi i szkolnymi — tego, czy i jak dalece niepowodzenia szkolne wyznaczały jego rolę w rodzinie i jaki był stosunek członków rodziny do niego, czy i jak dalece zaburzone stosunki chłopca w szkole i szukanie oparcia wśród rówieśników przejawiających społeczne zachowania było wynikiem niekorzystnej atmosfery domowej, niewłaściwych metod wychowawczych itp. Na te pytania nie znajdujemy odpowiedzi ani w treści specjalistycznych badań cząstkowych, ani też w ich podsumowaniu. Braki te wynikają m. in. z nieuwzględniania przy opracowywaniu orzeczenia (tak badań cząstkowych, jak i ich syntezy) wszystkich aspektów diagnozy rozwiniętej.

Synteza ograniczona została do powtórzenia niektórych informacji zawartych w badaniach specjalistycznych, przy tym nie najważniejszych dla omawianego problemu. Nie wskazuje ona na to, które z czynników w procesie wykolejania chłopca były pierwotne, a które wtórne; które z nich na nieprawidłowy przebieg procesu uspołeczniania chłopca miały i mogą mieć nadal największy wpływ. Ocena możliwości zmiany postępowania nieletniego została jedynie pośrednio zawarta w proponowanym środku wychowawczo-poprawczym. Synteza pomija ponadto określenie stopnia

demoralizacji chłopca (stwierdzenie „pogłębiający się proces demoralizacji” może odnosić się bowiem, zarówno do początków wykołejania, jak również do jego zaawansowanej fazy), jak też nie zawiera zaleceń dydaktyczno-wychowawczych, koniecznych ze względu na zaniżony poziom rozwoju umysłowego chłopca; nie wskazuje kierunku kształcenia zawodowego. Wnioski końcowe nie stanowią zatem syntezy badań częściowych.

Tak więc omówione wyżej orzeczenie kwalifikuje się do typu przydatnego dla praktyki w stopniu niskim.

*

Przytoczone i omówione przykłady orzeczeń diagnostycznych w różnym stopniu, jak widzimy, uwzględniają uwarunkowania środowiskowe w wyjaśnianiu zaburzonego procesu uspołeczniania dzieci i młodzieży. W różnym też stopniu, przeważnie niewystarczającym dla pełnego wyjaśnienia zaburzeń zachowania dziecka, ukazują wzajemnie wyznaczające się jego sytuacje społeczne w różnych kręgach środowiska. Diagnozy te w przeważającej większości penetrują do rodziny i szkoły, rzadziej zaś uwzględniają więzi jednostki z pozytywną bądź negatywną grupą rówieśniczą jako grupą odniesienia. Także w różnym zakresie w treści swojej uwzględniają wszystkie aspekty diagnozy rozwiniętej. Wśród 60 orzeczeń stanowiących podstawę naszych analiz, liczba diagnoz poszczególnych typów jest różna. Najwięcej orzeczeń — 31, czyli 51,7% kwalifikuje się do typu II, tzn. przydatnego dla praktyki w stopniu średnim. Drugie miejsce pod względem liczby zajmują orzeczenia przydatne dla praktyki w stopniu wysokim (typ II) — jest ich 19, co stanowi 31,6% ogółu analizowanych orzeczeń. Najmniej orzeczeń — 10 przypadków, tj. 16,7%, kwalifikuje się do typu III jako przydatnego dla praktyki w stopniu niskim.

V. WARUNKI BADAŃ DIAGNOSTYCZNYCH

Prawidłowy przebieg badań diagnostycznych i jakość orzeczeń wyznaczone są wieloma czynnikami. Wskażę na te z nich, które niezbędne są do rozpoczęcia i właściwego przeprowadzania badań częściowych¹², jak również te, które wpływają na sposób opracowania samego orzeczenia¹³. Czynniki te wiążą się z właściwym podziałem pracy i prawidłową jej organizacją zarówno wewnątrz instytucji diagnozującej, w naszym przypadku ośrodka diagnostycznego, jak również jej współpracy z innymi instytucjami współuczestniczącymi w procesie powstawania diagnozy.

¹² Czynności przygotowawcze poprzedzające badanie dzieci jako ważny etap w powstawaniu diagnozy podkreśla A. Sokołowska w pracy *Psychologiczna ekspertyza sądowa w sprawach dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977, s. 309.

¹³ Pomijam w tym miejscu przygotowanie zawodowe pracowników, ich zaangażowanie w pracy, a także stosowane metody badań, gdyż jest to zagadnienie nie mieszczące się w ramach niniejszego artykułu.

Podstawą właściwego zaplanowania każdego badania diagnostycznego jest znajomość problemu będącego przedmiotem badań specjalistycznych. Problem ów, sprecyzowany w ogólnych zarysach przez instytucję korzystającą z usług ośrodka, zawarty jest w aktach sprawy. W nich też zgromadzone są niektóre informacje o dziecku i jego środowisku wychowawczym ustalone przez milicję lub sąd, których ujawnienie w ramach badania specjalistycznego jest utrudnione lub niemożliwe. Dotyczy to np. rodzaju, liczby i okoliczności popełnionych przez dziecko czynów przestępnych, karalności rodziców, ich trybu życia itp.

Równie istotne dla badań diagnostycznych i opracowywania orzeczeń są informacje dotyczące sytuacji dziecka w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej. Informacje te winny być zdobywane poprzez penetrację tych środowisk oraz w bezpośrednim kontakcie z osobami mającymi wpływ na proces socjalizacji dziecka i jego wychowanie. Ich gromadzenie odbywa się w ramach wywiadu środowiskowego, wymagającego odpowiednich kwalifikacji, znajomości technik i sposobów jego przeprowadzania. Dlatego też wywiad środowiskowy dla potrzeb ośrodka winien przeprowadzać bądź pracownik ośrodka, bądź osoba specjalnie w tym zakresie przeszkolona, np. kurator sądowy. Dotychczas w praktyce zauważa się niski poziom przeprowadzanych wywiadów środowiskowych. Informacje w nich zawarte są najczęściej lakoniczne i mało wyczerpujące. Zdarzają się w nich także informacje nieprawdziwe.

W przypadku, gdy w okresie poprzedzającym badanie dziecka w ośrodku stasowany był wobec niego sądowy środek wychowawczy, analizy wymagają także akta wykonawcze, w których zawarte są informacje o przebiegu procesu resocjalizacji dziecka — działań podejmowanych w stosunku do niego i jego środowiska. Posiadanie tych informacji pozwala na pełniejszą analizę celowości i skuteczności podejmowanych uprzednio zabiegów wychowawczych, a także na ustalenie dalszych optymalnych działań. Tak więc dostarczanie do ośrodka informacji, które są następnie przez specjalistów interpretowane lub pogłębiane własnymi badaniami i spostrzeżeniami, jest ogniwem istotnym w procesie opracowywania diagnozy. Współpraca ośrodka z instytucjami gromadzącymi te informacje winna być tak zorganizowana, by ich dostarczanie przebiegało sprawnie i bez zakłóceń.

Równie ważnym czynnikiem w procesie powstawania diagnozy jest obecność rodziców w ośrodku, z którymi w trakcie rozmowy można porównać, ustalić i uzupełnić informacje już posiadane. Obecność ich jest tym potrzebniejsza, im mniej informacji o formach zachowania się dziecka w jego środowisku wychowawczym zawartych jest w aktach sprawy i wywiadzie środowiskowym. Dlatego też informowanie rodziców o celowości ich przybycia do ośrodka winno zawierać w sobie także element uświadamiający i przekonywający, a nie tylko represyjny.

Dalszym, istotnym czynnikiem w przeprowadzaniu badań diagnostycz-

nych i opracowywaniu ich wyników jest optymalna organizacja pracy zespołu diagnozującego. Dotyczy to przede wszystkim:

1) podziału pracy między członków zespołu (psychologa, psychiatrę, socjologa i pedagoga), według reprezentowanych przez nich specjalizacji naukowych,

2) rozłożenia badań w czasie.

Główne badania w zakresie diagnozy i wyjaśniania stwierdzonych zjawisk prowadzi psycholog, psychiatrę i socjolog (w przypadku jego braku pedagog lub inny członek zespołu kompetentny w zakresie socjologii). Pedagog ze względu na prakseologiczny charakter reprezentowanej przez niego nauki, której zadaniem jest syntetyzowanie wyników nauk opisowo-wyjaśniających zajmujących się procesami wychowawczymi oraz opracowywanie na ich podstawie zasad skutecznego działania¹⁴, poza ewentualnym przeprowadzaniem badań diagnostycznych winien uczestniczyć w pełnym procesie badań, skupiając się nad przygotowaniem syntezy z badań cząstkowych. Ze względu na to zadanie jego rola w zespole diagnozującym jest specyficzna i wymaga jak najściślejszego udziału we wszystkich badaniach cząstkowych, śledzenia ich przebiegu i inspirowania ich nachylenia na potrzeby praktyczne. W toku narastania badań, przy ciągłej wymianie informacji między wszystkimi specjalistami w zespole, on właśnie jest najbardziej kompetentny i zobowiązany do przygotowywania, na podstawie wyników wszystkich badań, przesłanek do projektu syntezy, który winien opracować i poddać dyskusji w całym zespole do ostatecznej akceptacji:

Optymalne przygotowanie orzeczenia przy takim podziale zadań wymaga racjonalnego rozłożenia badań w czasie. Jako pierwsze winny być wykonane badania socjologiczne, tak aby stanowiły podstawę do środowiskowego wyjaśniania wyników badań psychologa, psychiatry, lekarza itd. Przy tym właściwego rozłożenia w czasie wymagają poszczególne badania specjalistyczne dla uniknięcia pośpiechu i przemęczenia badanego, a zapewnienia możliwości jak najpełniejszej wymiany informacji, między członkami zespołu, a także (we wskazanym zakresie) rodzicami dziecka oraz wspomnianego wyżej uczestniczenia pedagoga w całym procesie badań¹⁵.

Taka organizacja i tok pracy diagnostycznej, ze szczególną rolą pedagoga jako w pewnym zakresie koordynatora badań cząstkowych i osoby

¹⁴ Patrz S. Kowalski, *Socjologia a pedagogika*, [w:] *Pedagogika*, pod redakcją M. Godlewskiego, S. Krawcewicza, T. Wujka, Warszawa 1974.

¹⁵ Komasowanie w jednym dniu wszystkich badań cząstkowych przyczynia się do powierzchowności i pośpiechu w ich przeprowadzaniu, a także przemęczenia dziecka, od którego wymaga się przez cały czas trwania badań gotowości do wykonywania poleceń. Rozłożenie w czasie badań specjalistycznych przeprowadzonych w ośrodku jest możliwe ze względu na istniejące przy tych instytucjach internaty, w których można zatrzymać badane dzieci. Internaty posiada większość ośrodków w kraju, chociaż nie wszędzie są one uruchamiane. Szczególnie są one przydatne w przypadku dzieci mieszkających w dość dużej odległości od ośrodka.

syntetyzującej ich wyniki, pozwalałyby na kompleksowe ujmowanie badanego zjawiska jako całości. W szczególności zaś umożliwiałyby wydobycie i podkreślenie wszystkich istotnych czynników wyznaczających lub pogłębiających zaburzenia w zachowaniu dziecka, w ich wzajemnych sprzężeniach i uwarunkowaniach. Stwarzałyby wreszcie gruntowną podstawę do właściwego planowania działań wychowawczych opartych na znajomości mechanizmów kierujących procesem uspołeczniania dzieci i młodzieży.

Wskazane tu niektóre tylko czynniki wpływające na jakość orzeczeń diagnostycznych nie wyczerpują całości problemu. Nietaniej pokazują warunki właściwej organizacji wewnętrznej pracy ośrodka, w tym merytoryczny podział pracy poszczególnych osób w zespole, jak i potrzebę ścisłej jego współpracy z innymi instytucjami systemu wychowania prewencyjno-resocjalizacyjnego biorących pośredni udział w tworzeniu diagnozy pedagogicznej.

LA SENTENCE DES EXPERTS DANS LA PROCÉDURE PROPHYLACTIQUE ET DE RÉSSOCIALISATION DES MINEURS

R é s u m é

L'article est consacré à la caractéristique des sentences des experts préparées par des centres diagnostics pour le tribunal pour les mineurs. On a surtout accompli une analyse et une appréciation des diagnostics du point de vue de leur aptitude pour la pratique.

L'auteur présente les prémisses théoriques de l'élaboration d'une diagnose pédagogique, où il souligne le besoin: 1) de la prise en considération d'une méthode sociologique dans l'analyse des troubles du processus de la sociabilité de l'enfant, c'est-à-dire de présenter ce processus en s'appuyant sur les influences se croisant et indiquant réciproquement tous les composants de base du milieu d'éducation, c'est-à-dire de la famille, de l'école, du groupe du même âge, 2) d'une telle élaboration des sentences des experts qui prennent en considération tous les aspects de la diagnose développée, 3) de l'addition synthétique des examens partiels tenant compte des propositions de l'application du moyen éducatif.

À la base des critères tirés des prémisses théoriques on a distingué et caractérisé les trois types de base des sentences des experts ayant le différent degré d'utilité pour la pratique: le Ier type utile pour la pratique dans le degré élevé, le IIème type — utile pour la pratique dans le degré moyen, le IIIème type — peu utile pour la pratique.

Dans l'article on a présenté aussi quelques facteurs indiquant le déroulement régulier des examens diagnostics et la qualité des sentences.

On a dénoté surtout les principes de la meilleure organisation des examens dans la sphère: 1) de la division de travail parmi les spécialistes, relativement à leurs compétences scientifiques en prenant en considération spécialement le rôle de coordination et synthétique du pédagogue (du représentant de la pédagogie en tant que la science praxéologique) et 2) du déploiement dans le temps des examens.